

Дубов Г.О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-9042-498X

ВИКОРИСТАННЯ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПІДХОДУ В ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМИ ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВИ

APPLICATION OF SYNERGETICS APPROACH TO THE PROBLEM OF ORIGIN OF THE STATE

Здійснено теоретичне дослідження можливості застосування синергетичного підходу до аналізу проблеми виникнення держави. Основною метою роботи є демонстрація можливостей використання нелінійних моделей в описанні розвитку державно-правових явищ. Саме в межах такого бачення соціальної еволюції формуються нелінійні концепції виникнення держави, де, окрім кількох альтернативних варіантів плину процесу появи складних соціальних структур, визнається вплив широкого набору детермінант.

Акцентовано увагу на тому, що можливість та необхідність використання синергетичної теорії в юридичній науці є обґрунтованим та необхідним.

Із точки зору синергетичного підходу суспільство є нерівноважною системою особливого типу, стійкість якої забезпечується штучним опосередкуванням зовнішніх (із природним середовищем) і внутрішніх відносин. Саме нерівноважність як певна властивість системи в межах синергетичної парадигми визнається джерелом порядку. Ця властивість притаманна будь-якій відкритій системі, якими, без сумніву, є співтовариства людей на будь-якому етапі свого розвитку.

Зроблено висновок, згідно з яким методологічні принципи, запропоновані теорією самоорганізації, дають можливість констатувати, що більшість лінійних теорій походження держави не суперечать одна одній. Багато з них можуть претендувати на частину істини, оскільки в їх основі лежить передбачувана дія факторів, які викликають порушення моделей організації, що спричиняє виникнення стану нерівноважності. Таким чином, принцип «нерівноважність – джерело порядку» реалізується повністю.

Сформульовано висновок, що розуміння суспільства як нерівноважної системи особливого типу, що має особливі механізми утворення соціальних структур, може мати значний потенціал у пізнанні як закономірностей розвитку держави, так і правового регулювання суспільних відносин.

Ключові слова: виникнення держави, синергетичний підхід, нерівноважність.

A theoretical study of the possibility of applying a synergetic approach to analyze the state emergence problem. The main purpose of the work is to demonstrate the possibilities of using nonlinear models in describing the development of state and legal phenomena. It is within the framework of such a vision of social evolution that nonlinear conceptions of the origin of the state are formed, where, in addition to several alternative variants of the process of emergence of complex social structures, the influence of a wide range of determinants is recognized.

Emphasis is placed on the fact that the possibility and necessity of using synergetic theory in legal science is justified and necessary.

From the point of view of the synergetic approach, society is a non-equilibrium system of a special type, the stability of which is ensured by the artificial mediation of external (with the natural environment) and internal relations. It is the imbalance, as a certain property of the system, within the synergetic paradigm is recognized as a source of order. This property is inherent in any open system, which, no doubt, are communities of people at any stage of their development.

It is concluded that the methodological principles proposed by the theory of self-organization make it possible to state that most of the existing linear theories of the origin of the state do not contradict each other. Many of them can claim part of the truth, because they are based on the expected effect of factors that cause violations of existing models of the organization, which causes a state of imbalance. That is, the principle of “nonequilibrium – the source of order” is fully implemented.

The conclusion is formulated that the understanding of society as a non-equilibrium system of a special type, which has special mechanisms of formation of social structures, can have significant potential in understanding state development and legal regulation of social relations.

Key words: emergence of the state, synergetic approach, imbalance.

Актуальність теми. Закономірністю розвитку політико-правової ідеології є те, що будь-яке вчення про державу, право, політику розробляється з урахуванням сучасної йому політико-правової дійсності, котра обов'язково відображається в ньому самому, здавалось би, абстрактному теоретичному конструкті. Кожна велика епоха мала властиві їй політико-правові установи, поняття та способи їх теоретичного пояснення. Тому в центрі уваги теоретиків держави та права різних історичних епох були різні політико-правові проблеми, пов'язані з особливостями державних установ та принципів права відповідного історичного типу і виду [1, с. 5]. Проте не можна заперечувати й існування універсальних теоретичних проблем, інтерес до яких був характерним для будь-якого періоду існування політико-правової думки. Однією з них можна без вагань називати проблему виникнення держави, спроби вирішити яку здійснювалися із сивої давнини та продовжуються дотепер.

За весь час, протягом якого здійснювалися спроби дослідити цю проблематику, було створено чимало теорій, що виокремлювали ті або інші фактори, передбачувана дія яких зумовила появу держави та права. Деякі з теорій в умовах панування тієї або іншої моноідеології здавалися незаперечними та остаточними не тільки для тих, хто їх формулював, а і для більшості тих, для кого ці пояснення «призначались». Однак із часом їхнє місце посідали інші і все повторювалося.

Аналіз дослідження проблематики.

У сучасній науковій та навчальній літературі питання виникнення держави розглядається здебільшого в контексті огляду історично сформованих теорій, які за своєю логікою є лінійними, тобто такими, що пов'язують процеси державо-генезу з дією якогось окремого фактору соціальної еволюції.

Водночас у науковій літературі непоодинокі автори констатують необхідність переходу до нелінійних моделей [2, с. 25]. Зауважимо, що з урахуванням сучасних тенденцій розвитку наукового знання така ситуація не є чимось екстраординарним. Саме в межах такого бачення соціальної еволюції формуються нелінійні концепції політогенезу, де, як правило, окрім кількох альтернативних варіантів плину процесу державоутворення, визнається вплив більш широкого набору детермінант.

Одним із перспективних напрямів аналізу процесу утворення держави, із нашої точки зору, є використання методологічного потенціалу синергетичного підходу. Можливість та необхідність використання синергетичної теорії в науках соціогуманітарного профілю, зокрема юриспруденції, була предметом численних досліджень [3–9].

Виклад основного матеріалу. У синергетичному баченні суспільство є нерівноважною системою особливого типу, стійкість якої забезпе-

чується штучним опосередкуванням зовнішніх (із природним середовищем) і внутрішніх відносин [10, с. 26].

Саме нерівноважність як певна властивість системи в межах синергетичної парадигми визнається джерелом порядку [11, с. 7–8, с. 165]. Ця властивість притаманна будь-якій відкритій системі, якими, без сумніву, є співтовариства людей на будь-якому етапі розвитку [12, с. 115].

Механізм виникнення порядку може бути представлений так. Відкритість системи зумовлює неминучість її взаємодії з навколишнім середовищем, що виявляється у формі обміну речовиною, енергією й інформацією. У процесі такого обміну елементи системи, підбудовуючись під необхідні для існування потоки, методом «спроб та помилок» виробляють найбільш ефективні моделі взаємодії, що означає появу певної впорядкованої сукупності на макрорівні. Як стверджує один із засновників теорії самоорганізації Ілля Пригожин, «для процесів самоорганізації найважливішим станом систем є хаотична динаміка. Пов'язана з розбалансованістю нестійкість руху дозволяє системі безупинно перевіряти власний простір станів, вибираючи деякі стани і створюючи тим самим інформацію й складність. Динамічна система в хаотичному стані – це свого роду сепаратор, що відкидає величезну більшість випадкових послідовностей і зберігає лише ті з них, які сумісні з динамічними законами цієї системи» [11, с. 225].

Після закінчення процесу «вибору» форми організації система переходить у стабільну фазу свого існування – фазу, коли всі зв'язки налагоджені й процеси йдуть за виробленими схемами. Саме такі моделі взаємодії дозволяють системі погоджувати свій стан із середовищем.

Але очевидним є те, що стан зовнішнього середовища, що також становить відкриту систему, яка піддається зовнішнім і внутрішнім впливам, не може бути постійним і незмінним. Якщо параметри обміну через будь-які причини змінюються, то виникає невідповідність форми організації систем із середовищем, новим зовнішнім умовам.

Зміна потоків входу-виходу, що приводить систему в стан сильної нерівноважності (тобто до руйнування наявних зв'язків), виводить на межу стійкості поточний стаціонарний стан. Тим самим порушення балансу обміну із середовищем є одним із джерел переходу системи в якісно інший стан [4, с. 55]. Отже, можна сказати, що нерівноважність «примушує» елементи до взаємодії, яка є відмінною від тієї, що існувала в попередніх умовах, переходу на якісно інший рівень своєї організації або руйнуванню у разі невдачі.

Щодо людського суспільства на будь-якому етапі його розвитку, як уявляється, ця схема досить чітко відповідає його відносинам із природою. Сказане є справедливим, оскільки стійка

нерівноважність – це такий стан системи, що вимагає безперервної протидії тиску середовища. Але рано чи пізно в існуванні нерівноважної системи настає фаза небезпечного зниження стійкості, коли через зміни зовнішніх або внутрішніх умов напрацьовані раніше моделі життєдіяльності (у разі продовження їх використання) можуть зруйнувати систему. Таку фазу позначають терміном «криза». Вирішенням кризи стає або катастрофічна фаза – руйнування системи, зміна середовища існування або вироблення якісно нових шаблонів (механізмів) життєдіяльності [10, с. 76]. Чим далі відкритість системи віддаляє її від стану термодинамічної рівноваги (що визначається параметрами порядку, які регулюють обмінні процеси із середовищем), тим ближче ми підходимо до граничного значення ентропії, за якого відбуваються ефекти самоорганізації: раптова поява внутрішньої системної структурованості, що досягається через появу дисипативних структур [4, с. 61].

У стані детермінованого хаосу народжуються певні набори когерентних зв'язків між окремими елементами системи, що дозволяють адаптуватися до викликів, що пред'являються зовнішнім середовищем, із якого надходять або в яку розсіюються нові потоки речовини, енергії й інформації. Між цими наборами-атракторами в системі, що вирує від флуктуацій, які постійно виникають і загасають, нових (прийнятних в умовах зміни обмінного балансу) варіантів побудови зв'язків між окремими елементами, виникає конкуренція, внаслідок якої відбувається їх спонтанний «відбір», який проходять ті структури, що відповідають викликам навколишнього середовища (так зване «випадіння на атрактор»).

Результатом такого відбору, якщо він був вдалим, є ускладнення системи й поширення на неї або певного режиму когерентних зв'язків, що існував як один із наборів під час перебування системи в стані детермінованого хаосу: «коли нова структура виникає в результаті кінцевого збудження, флуктуація, що приводить до зміни режимів, не може відразу «здолати» початковий стан. Вона повинна спочатку стабілізуватися в деякій кінцевій сфері й лише потім поширитися й «заповнити» весь простір. Інакше кажучи, існує механізм нуклеації» [11, с.170].

Саме «випадіння на атрактор» зумовлює подальший шлях системи, з цього такий «вибір» може бути зроблений у якій завгодно сфері системи й лише потім поширити свій вплив на інші.

Із вищевикладеного у контексті розгляду процесу утворення держави ключовими є такі тези:

- у межах синергетичної парадигми рушійною силою явища самоорганізації є нерівноважність – властивість будь-якої відкритої системи, зокрема й людських співтовариств;

- нерівноважність виникає внаслідок порушення вироблених раніше моделей взаємодії системи й середовища (усього, що оточує

систему) і спричиняє необхідність переорганізації системи (як у бік ускладнення, так і спрощення). Якщо переорганізація не відбувається, то система гине;

- переорганізація системи здійснюється не одномоментно. Певні моделі когерентних зв'язків спочатку встановлюються в якійсь частині системи, після чого (у разі їхньої відповідності викликам середовища) поступово поширюються на всю систему. Первинне вироблення таких моделей, використовуючи синергетичну термінологію, представляє «випадіння на атрактор».

Навіть поверхневе ознайомлення з принципами, пропонованими теорією самоорганізації, дає можливість зробити один загальний, проте надзвичайно важливий висновок – більшість лінійних теорій походження держави зовсім не суперечать одна одній. Багато з них можуть претендувати на частину істини, оскільки в їх основі лежить передбачувана дія факторів, що викликають порушення моделей організації, що ведуть суспільства до нерівноважних станів. Таким чином, принцип «нерівноважність – джерело порядку» тут виконується повністю. У цьому досить просто переконалися, якщо розглянути такі найбільш популярні нині «однофакторні» теорії, як теорія насильства, інцестна теорія тощо.

Що стосується інших теорій, у яких головним фактором державоутворення називається ускладнення виробничих відносин, то, як уявляється, вони також можуть претендувати на частину істини. Як ми переконаємося далі, фактор ускладнення виробничих відносин може виступати і як першопричина, і як одна з необхідних умов появи та подальшого становлення держави.

Як було зазначено вище, необхідність переорганізації будь-якої відкритої системи завжди зумовлюється нерівноважним станом, що виникають у певний момент. Не випадково автори більшості теорій походження держави наголошують на «необхідності виділення особливого шару людей, що беруть на себе обов'язки з управління суспільством».

Опис процесу походження держави в межах самоорганізаційної моделі, дозволяє стверджувати, що первісне виникнення держави (тобто виділення професійних управлінців) потрібно розглядати як відповідь на певний виклик зовнішнього середовища, що дається суспільству в певних умовах. Нерівноважні стани, що виникають у соціальних системах, можна пов'язувати з дією різноманітних факторів як зовнішнього, так і внутрішнього характеру.

Це означає, що первісне утворення держави можливе й у зв'язку з необхідністю проведення масштабних робіт із будівництва іригаційних споруд, лише потім такий спосіб організації поширює свій вплив на інші сфери суспільного життя (у разі виникнення частих внутрішніх або зовнішніх конфліктів).

Таким чином, нелінійність процесу державоутворення виявляється в тому, що на концептуальному рівні стверджується відсутність будь-яких жорстких функціональних залежностей між процесом виникнення держави та конкретними факторами, що зумовлюють соціальну еволюцію.

До аналогічних висновків приходять і чимало авторів сучасних концепцій соціальної еволюції, що базуються на широкому історичному та етнографічному матеріалі. Так, на думку М. Класена, «у соціальної еволюції немає приписаного напряму розвитку. Здійснений аналіз продемонстрував, що наявні шість факторів, особливо тісно пов'язаних із появою та подальшим розвитком ранньої держави: зростання населення, війна, завоювання, ідеологія, виробництво додаткового продукту та вплив держав. Однак ці фактори траплялися в різних сполученнях та варіювалися за ступенем інтенсивності» [13, с. 8]. Йому вторить А. Дж. Тойнбі, стверджуючи, що причина генези цивілізацій криється не в єдиному факторі, а в комбінації декількох; це не єдина сутність, а відносини [14, с. 113].

Говорячи про те, що першопричиною виникнення держави може виступати множина факторів, необхідно зазначити, що випадіння на атрактор державоутворення можливе лише в певних умовах, у яких такий варіант організації стає принципово можливим.

Первіснообщинна організація людських співтовариств, незважаючи на свою простоту й «примітивність», існувала незрівнянно довше, ніж існує держава. Ще Ф. Енгельс у своїй класичній праці «Походження сім'ї, приватної власності та держави», вихваляючи первісну суспільну організацію, стверджував: «І що за чудесна організація цей родовий лад у всій його наївності й простоті! Без солдатів, жандармів, поліцейських, без дворян, королів, намісників, перфектів або суддів, без в'язниць, без судових процесів – усе йде своїм установленим порядком» [15, с. 294]. Дивуватися тут нема чому, адже ця форма суспільної організації повністю відповідала потребам людини, рівню її взаємодії із зовнішнім природним та соціальним середовищем. Незважаючи на низький рівень складності, вона набагато ефективніше підтримувала «суспільний порядок» сьгоднішніх держав. Говорячи мовою синергетики, зауважимо, що рівень соціальної ентропії в таких системах був мінімальний.

Такий стан справ був зумовлений характером відносин первісної людини й природи. Наявність достатньої кількості їжі рослинного й тваринного походження, низька соціальна концентрація дозволяла людині повністю задовольняти свої енергетичні потреби так, як це роблять інші живі організми, тобто привласнюючи «підготовлені» природою продукти.

Можна сказати, що в цей час людству багато в чому сприяла вдача, адже на цьому етапі його

розвитку всі зміни зовнішнього середовища кризового характеру (тобто такі, що змінюють умови, які існували до цього протягом тривалого часу) не носили раптового характеру й не досягали своїх критичних параметрів, людина цілком встигала адаптуватися до них. Так тривало не завжди. Однак тут людині знову «пощастило». Особливості її фізіологічної й психічної організації, внаслідок яких адаптація до природних змін у більшості випадків відбувалася інакше, дали можливість вижити в нових умовах.

Тоді як тварини здатні відповідати на виклики природи лише поступово, надзвичайно повільно використовуючи свої біологічні адаптивні якості, людина навчилася пристосовуватися до змінюваних умов життя іншим, більш оперативним й ефективним шляхом. Виявилася головна особливість людини, що виділила його з тваринного світу, – здатність до врівноважування із середовищем завдяки штучним, «рукотворним» механізмам. Ця обставина зіграла вирішальну роль у розвитку людства, зумовивши відсутність *homo sapiens* у довгому списку істот, що населяли нашу планету, проте вимерли (а таких удвічі більше ніж усіх біологічних видів, що населяють Землю сьогодні).

Водночас, ця особливість дозволила людині не тільки виділитися, а й поступово віддалитися від природи. Здобувши перемогу в боротьбі за своє життя, людство безповоротно порушило колишню гармонію своїх відносин із природою.

Конструктивне подолання кожної з антропогенних криз у соціоприродних відносинах забезпечувалося не поверненням людини до природи, а черговим віддаленням суспільства разом із природним середовищем від природного (дикого) стану [10, с. 101].

У більшості новітніх та сформульованих у недалекому минулому інтерпретації походження держави неолітичній революції приділяється досить помітна роль. Так, у класовій теорії перехід від привласнювального господарства до виробничого спричиняє появу надлишкового продукту, приватної власності, класів і, як наслідок, до виникнення держави. Кризова теорія А.Б. Венгерова пов'язує з цією подією зародження виробничих відносин нової якості, ускладнення яких зумовило виникнення держави. Теорія спеціалізації Т.В. Кашаніної говорить про неолітичну революцію як про найважливіший вияв економічної спеціалізації, що згодом зумовила спеціалізацію політичну, вища форма якої представлена державною організацією.

Як уявляється, така увага є абсолютно обґрунтованою, оскільки, дійсно, складно назвати більш «радикальний» крок людства, зроблений ним у напрямі відходу від свого природного стану.

Як демонструють сучасні антропологічні дослідження, основні показники рівня життя у верхніх палеолітичних мисливців і збирачів

були помітно більш високими, ніж у ранніх хліборобів, що характеризуються, як правило, більш низькими показниками середньої тривалості життя, погіршеною, більш одноманітною дієтою, гіршою санітарною обстановкою, більш частою захворюваністю тощо. Тому перехід від привласнювального господарства до виробничого в нормальних умовах був би повною аномалією, й, скажімо, навіть знайомі із землеробством мисливці-збирачі до нього в нормальних умовах не переходять [16, с. 20].

До того ж сучасні дослідження вказують на те, що людина придбала певні навички землеробства ще за часів існування привласнювального господарства, однак це не приводило до широкого використання, оскільки в цьому не було необхідності. Докази на користь інтелектуального або технічного шляху такого переходу не є аргументативними, оскільки в цій ситуації ми зіштовхуємося з досить суперечливою ситуацією, яка називається парадоксом Сайлінза: з переходом до ранніх форм землеробства збільшується тривалість робочого дня і погіршується рівень життя. З огляду на це, такий крок, початий у нормальних умовах, виглядає досить дивним, а усвідомлений, «інтелектуальний» шлях такого переходу є досить сумнівним.

У контексті розглянутої проблеми принципово не важливо, через що заняття збиранням і полювання стали нездатними задовольняти потреби людини (зміни клімату або виснаження ресурсів). Важливо те, що так чи інакше переорганізацію людських співтовариств зумовила зміна умов існування (криза). Із синергетичної точки зору така ситуація може бути представлена як раптове порушення взаємодії системи із середовищем, що зумовило її нерівноважний стан. Як зазначалося, існує три варіанти виходу з подібної кризи: загибель системи; її адаптація в бік спрощення (зниження чисельності популяції до мінімального рівня) і якісне перетворення системи, що й відбулося внаслідок зміни параметрів енергетичного обміну.

Як було зазначено вище, перехід від привласнювального господарства до виробничого, незважаючи на тривалість, дійсно носив революційний характер та багато в чому окреслював подальший шлях розвитку. Подолання кризи, що порушила вироблені протягом тисяч років механізми взаємодії людини й природи, досягнуто завдяки не спрощенню організації (зменшення населення до прийняттого рівня), а виробленню нового антиентропійного механізму, що дозволив побудувати якісно нові зв'язки із середовищем в умовах зміни його параметрів.

Однак людина, обравши механізм штучного подолання нерівноважності своєї системи, сама того не передбачаючи, запустила механізм, дія якого була лавиноподібною. Парадоксально, але суспільства, подолавши кризу, в перспективі ще більше вийшли з рівноваги, адже поступове

ускладнення організації приводило й приводить до вироблення нових управлінських параметрів, необхідність підтримки яких у некритичних межах може бути досягнута лише новим ускладненням.

Вирішальну роль у цьому механізмі «розгортання потреб», як уявляється, зіграло збільшення кількості й щільності населення. Демографічний фактор зіграв вирішальну роль у виникненні держави. Протягом більшої частини часу існування виду *Homo Sapiens* дія цього фактору була блокована. Справді, наприклад, у мисливців-збирачів викликане порівняно тривалим і стабільним демографічним зростанням збільшення щільності населення мало приводити до хоча б незначних змін соціальних структур, певної соціальної мікроеволюції, стимулюючи початок деякого помітного соціального зрушення. Однак залежно від наближення цього співтовариства до межі несучої здатності землі починає діяти добре відомий універсальний механізм «екологічного маятника»: скорочується чисельність тварин і рослин, збільшується чисельність паразитів, поліпшуються умови поширення захворювань. Як наслідок, за умов незмінної (або такої, що суттєво не змінилася) господарської бази маятник «механізму» рано або пізно хитнеться в іншу сторону (чим пізніше, тим більша імовірність, що «поворотний хід» маятника буде мати «катастрофічний» характер (порівняно швидке болісне вимирання високого відсотка цієї популяції)) [16, с. 17–18].

У період існування привласнювального господарства зростання населення й потенційне ускладнення соціальних структур стримувалися описаним вище механізмом. Після проходження точки неолітичної революції в умовах нової моделі відносин людини з природою цей механізм перестав функціонувати. Значне підвищення родючої здатності землі дозволило вже на ранніх етапах освоєння землеробства значно збільшити (на 2–3 порядки) потенційну кількість виробленого продукту. У таких умовах механізм «екологічного маятника», що врівноважував суспільство й природу раніше, більше не міг зіграти важливої ролі й стримати зростання кількості населення. Це дало потужний поштовх до збільшення його щільності: щоб прогнати одного мисливця-збирача необхідно 10–20 кв. км площі, то перехід до осілого землеробства припускав порівняно компактне проживання людей.

Як стверджують автори сучасних антропологічних досліджень, неолітична революція радикально змінила не тільки форми господарювання, а й весь спосіб життя людей. Осілий спосіб життя з гарантованою їжею сприяв демографічному вибуху. Неолітичне населення подвоювалося мало не з кожним поколінням, спочатку заселяючи всі придатні для землеробства райони, а потім переходячи в райони родючих річкових долин, які осушувалися та вміло використовувалися для одержання великих врожаїв. Усе нові

та нові хвилі надлишкового населення з кожним новим поколінням «виліналися» зі старих, заселених землеробами регіонів та спрямовувалися в різні сторони в пошуках нових земель. Саме таким чином протягом небагатьох тисячоліть неолітичні землероби заселили Ойкумену в межах Старого Світу [17, с. 98].

Із соціології відомо, що чисельність групи корелює зі складністю: великі утворення, не забезпечені досить складною структурою, стають нестійкими. Таким чином, якщо в палеоліті існували тільки групи числом від 5 до 80 людей, то в 1500 році 20% людей уже жили в державах, а сьогодні поза державними утвореннями залишається мізерний відсоток людей [10, с. 150].

У синергетичному баченні значне зростання кількості населення під час переходу до виробничого господарства є новим викликом, цього разу таким, що має внутрішню природу, автокаталітичний характер. Збільшення населення вело людські співтовариства до нерівноважного стану, наближало до нової масштабної кризи.

В умовах відсутності механізму подібного до механізму екологічного маятника гострою необхідністю стало вироблення нових антиентропійних засобів. При цьому зміст такого виклику становить не тільки видима необхідність прогнати населення, кількість якого зростає, а й необхідність подолання деструктивних тенденцій у системі взаємин між людьми, зумовленою щільністю населення.

Постійно зростає кількість і щільність населення постійно підводили людські співтовариства до порога родючої здатності землі. Уникнути настання кризи вдавалося завдяки вдосконаленню форм і способів господарювання, що досягалося завдяки освоєнню ніким не зайнятих територій, винаходу нових знарядь праці, збільшенню тривалості робочого дня, залученню великої кількості людей для проведення складних робіт.

Виходів із постійних нерівноважних станів, зумовлених потребою в ресурсах, відомо не багато. Варіанти вирішення цієї проблеми багато в чому залежали від кліматичних і ландшафтних умов, у яких перебувало те або інше суспільство. Наприклад, у так званих «гідралічних суспільств» родючі землі перебували здебільшого в долинах великих рік, хоча їхня родюча здатність була надзвичайно висока, але вона була недостатньою для задоволення екстенсивним шляхом потреб компактно розміщеного населення. Ця обставина змусила інтенсифікувати виробництво, подальше ускладнення якого стало однією з основних причин розвитку самого суспільства. Таке ускладнення спричинило появу особливого прошарку людей, що спеціалізувалися на координації дій реальних виробників. Причинами такої переорганізації є незадоволення потреб суспільства в ресурсах, що поступово заглиблювалася.

У синергетичній інтерпретації ускладнення виробничих відносин як державоутворювальний фактор уявляється не як неминучий закономірний і поступальний процес, а як відповідь суспільства на перманентні нерівноважні стани. При цьому головною рушійною силою ускладнення є не зростання рівня розвитку продуктивних сил, а збільшення кількості й щільності населення. Інакше кажучи, демографічному фактору приділяється роль головної детермінанти, а ускладнення виробничих відносин розглядається як похідний фактор. Безумовно, після «запуску» цього механізму спостерігається зворотна залежність – оптимізація виробництва дає поштовх новому демографічному зростанню.

За іншим сценарієм проходив розвиток суспільств так званого європейського типу. Однак і в цьому разі простежується дія описаного вище механізму, «скорегованого» з урахуванням місцевих географічних особливостей. Через такі особливості, а саме наявність незрівнянно більших можливостей для екстенсивного використання ресурсів, рівномірний розподіл родючих площ, на цих територіях збільшення щільності населення відбувалося не настільки інтенсивно. Населення ніби «розтікалося», освоюючи нові площі. Безумовно, через накопичений досвід, удосконалення знарядь праці відбувалося ускладнення форм і методів господарювання, однак їх інтенсивність була порівняно низькою.

У такому разі колективне виробництво не могло зіграти тієї ролі, яка спостерігалась у долинах великих річок. За цих умов об'єднання зусиль великої кількості людей не могло дати значного емерджентного ефекту. Широка кооперація й взаємовигідне співробітництво втрачає сенс. Це означає, що сама система виробничих відносин була менш складною й не вимагала антиентропійного механізму у вигляді особливого прошарку керівників.

Однак описаний вище механізм (збільшення щільності населення – підвищення кількості виробленого продукту) продовжував працювати, що привело до того, що соціальна концентрація досягла своїх критичних параметрів. У певний момент із деяким відставанням від «гідралічних» суспільств значна соціальна концентрація була досягнута, держава виникла під впливом інших, «вирішальних» причин.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що в межах синергетичного бачення соціальної еволюції можливим є формулювання нелінійної концепції політогенезу, де, окрім кількох альтернативних варіантів плину процесу державоутворення, враховується вплив широкого набору детермінант. Розуміння суспільства як нерівноважної системи особливого типу, що має особливі механізми утворення соціальних структур, може мати значний потенціал у пізнанні як закономірностей розвитку держави, так і правового регулювання суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. История политических и правовых учений. Учебник под ред. О.Э. Лейста. Москва : ИКД «Зерцало-М», 2002. 528 с.
2. Зарицкий А.В. Некоторые проблемные аспекты исследования вопроса о происхождении государства и права. *Современное право*, 2003. № 4. С. 25–29.
3. Бранский В.П. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории. *Общественные науки и современность*. 1999. № 6. С. 117–126.
4. Бевзенко Л.Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. Киев : Институт социологии НАН Украины, 2002. 437 с.
5. Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем. Синергетика и теория социальной самоорганизации. Санкт-Петербург : Лань, 1999. 480 с.
6. Грунина В.А. Синергетические основы правового регулирования : автореф. дис. ... к-та юр. наук : 12.00.01 / Владимирский институт федеральной службы исполнения наказаний. Владимир, 2006. 24 с.
7. Дубов Г.О. Застосування основних принципів і категорій синергетичної теорії при дослідженні держави та права. *Юридична Україна*, 2005. № 9. С. 11–16.
8. Демидов А.И. О методологической ситуации в правоведении. *Правоведение*, 2001. № 4. С. 14–22.
9. Машков А.Д. Урахування синергетичних шляхів у моделюванні державно-правових процесів в межах синергетичного підходу. *Вісник Київського університету*, 2001. Вип. 44. С. 45–49.
10. Назаретян А.П. Цивилизационные кризисы в контексте универсальной истории. (Синергетика-психология-прогнозирование): Пособие для вузов. 2 изд. перераб. и доп. Москва : Мир, 2004. 367 с.
11. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой: Пер. с англ.. Изд. 4-е, стереотипное. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 312 с.
12. Бранский В.П. Теоретические основания социальной синергетики. *Вопросы философии*, 2000. № 4. С. 112–126.
13. Х. Дж. М. Классен Проблемы, парадоксы и перспективы эволюционизма // Альтернативные пути к цивилизации : Кол. монография под ред. Н.Н. Крадина, А.В. Коротаева, Д.М. Бондаренко, В.А. Лынши. Москва : Логос, 2000. 368 с.
14. Тойнби А.Дж. Постижение истории: Сборник Пер. с англ. Е.Д. Жаркова. Москва : Айрис-пресс, 2003. 640 с.
15. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. К. Маркс, Ф. Энгельс Избранные произведения в 3-х т. Т. 3. Москва, 1979. С. 211–370.
16. Коротаев А.В. Социальная эволюция: Факторы, закономерности, тенденции / РАН; Институт востоковедения / Л.Б. Алаев (отв. ред.). Москва : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2003. 278 с.
17. Васильев Л.С. Восток и запад в истории (основные параметры проблематики). Альтернативные пути к цивилизации : Кол. монография. Москва : Логос. 2000. С. 96–114.